

УДК 371.13:372

ББК 74.90

Будник О.Б.,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник,

ДВНЗ “Прикарпатський національний

університет імені Василя Стефаника”

Budnyk O.B.,

Candidate of Pedagogical Sciences

(Doctor of Philosophy, Ph.D.),

Senior Research Fellow, State Higher

Educational Establishment Precarpathian

National University named after Vasyl Stefanyk

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ГІРСЬКОЇ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

**FUTURE TEACHERS’ TRAINING TO THE PEDAGOGICAL
ACTIVITY IN SOCIAL AND CULTURAL ENVIRONMENT OF A
PRIMARY SCHOOL IN A MOUNTAIN AREA**

У статті визначено провідні положення професійної підготовки вчителя початкової школи до педагогічної діяльності з учнями та їхніми батьками на основі врахування специфіки гірського ландшафтно-кліматичного й соціокультурного середовища.

Ключові слова: професійна підготовка, педагогічна діяльність, соціокультурне середовище, майбутні вчителі, гірська початкова школа.

В статье определены ведущие положения профессиональной подготовки учителя начальной школы к педагогической деятельности с учащимися и их родителями на основе учета специфики горной ландшафтно-климатической и социокультурной среды.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, педагогическая деятельность, социокультурная среда, будущие учителя, горная начальная школа.

The article highlight the important statements of professional training of elementary school teacher to pedagogical activity with pupils and their parents taking into consideration specific character of mountain landscape-climatic and socio-cultural environment.

Key words: professional training, educational activity, social and cultural environment, future teachers, elementary school of a mountain area.

Постановка проблеми. В умовах техногенної цивілізації стратегічними орієнтирами поступу освіти в Україні слугують гуманістичні, антропологічні теорії, в основі яких духовність, наука, культура. Освіта в контексті глобальних і національних реалій, зазначає Г. Філіпчук, повинна розглядатися зазвичай як соціальна сфера, один із важливих напрямів суспільного життя [15, с. 342].

На основі теорії людиноцентризму (В. Кремень) виокремлено нову педагогічну парадигму – педагогіку культури- і людинотворчості (В. Андрущенко), адже “сама людина, яка формується як особистість на основі культури, є тим єдиним центром освітнього процесу, навколо якого концентруються інші цінності, який забезпечує системі цілісність і який слугує визначальним принципом стратегії її розвитку”[1, с. 14].

Отож актуальним постає питання формування й розвитку особистісних цінностей зростаючої особистості з урахуванням *специфіки конкретного регіону, зокрема гірського ландшафтно-кліматичного й соціокультурного середовища*. Адже в гірській школі Українських Карпат маємо значні можливості для ознайомлення учнів із цінними природними ресурсами та неповторними культурними традиціями. Відтак, для цього регіону особливо характерними є низка соціально-економічних (безробіття, бідність, нестабільність, зовнішня міграція дорослого населення, зниження народжуваності) та екологічних проблем (повені, вирубування лісів тощо), що певною мірою впливають на якість освіти в краї. Тому з усією гостротою постає проблема професійної підготовки вчителя до соціально-педагогічної діяльності в середовищі гірської школи.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній психолого-педагогічній літературі зміст поняття „середовище” тлумачать по-різному (С. Сергєєв, В. Ясвін, К. Ясперс тощо) і оперують ним як „освітнім середовищем” (Є. Бондаревська, В. Веснін, І. Левицька, А. Лукіна, Л. Кепачевська, І. Улановська), а також класифікують (Л. Буєва, Ю. Мануйлов, Л. Новікова, Н. Селіванова, І. Якиманська, В. Ясвін) відповідно до

предмету формування: у підходах до наукового розуміння означеного феномена. Актуальними вважаємо положення про вплив соціального середовища на формування особистості (О. Безпалько, Р. Вайнола, А. Капська, Д. Пенішкевич), обґрунтування взаємозв'язку соціокультурного простору з її розвитком (В. Буєва, І. Зязюн, М. Іщенко, І. Якиманська), визначення сутності понять „інноваційне освітнє середовище” (В. Бобрицька), “виховне середовище” (А. Афанасьєв, Т. Алексеєнко, Н. Іщук, Л. Коган, Л. Новікова), “особистісно орієнтоване виховне середовище” (К. Балтремус, І. Бех), “освітнє середовище сільської школи” (Г. Іванюк), “соціально-педагогічне середовище” (Л. Міщик, О. Романовська), “соціосередовище”, “здорове соціокультурне середовище”, “комфортне освітнє середовище” (О. Карпенко, С. Сисоєва, Г. Філіпчук), “етноінформаційне середовище” (Б. Афанасьєв). Однак поза увагою вчених залишається проблема формування соціокультурного середовища гірської початкової школи та професійної підготовки майбутнього вчителя до його моделювання.

Мета статті – на основі вивчення специфіки гірського ландшафтно-кліматичного й соціокультурного середовища визначити провідні положення професійної підготовки вчителя до педагогічної діяльності з молодшими школярами та їхніми батьками. .

Виклад основного матеріалу дослідження. Розроблення та впровадження загальної концепції професійного формування конкурентоспроможного вчителя початкової школи, зокрема його готовності до педагогічної діяльності в соціокультурному гірському середовищі, передбачає поетапну реалізацію відповідної системи в теоретичному та практичному плані згідно вимог Державного стандарту професійної підготовки. Розглядаючи професійну освіту як соціокультурний інститут суспільства, сучасні дослідники (М. Вачевський, В. Жигірь, О. Чернега та інші) визначають такі її завдання, як: передача досвіду від одного покоління до іншого; збереження і розвиток

національної культури, суспільних зв'язків і відносин; розвиток системи мотивацій кожної людини [9, с. 32].

У сучасній професійній освіті акцентується на проблемі стандартизації складових цієї підготовки. Зокрема, В. Бондар наголошує на “інтегруванні соціокультурного і професійно орієнтованого досвіду” в процесі структурування та розроблення змісту професійної освіти [3, с. 294-295], виокремлюючи наступні положення:

культурологічне спрямування системи педагогічних знань, умінь, поглядів, ціннісних орієнтацій задля передачі соціокультурного досвіду учням;

оволодіння майбутніми фахівцями досвідом професійної діяльності, зокрема знання про закономірності, принципи, методику та технології її здійснення;

формування системи загальних та спеціальних інтегрованих умінь і навичок для виконання багатофункціональної професійної діяльності вчителя початкової школи з урахуванням національної специфіки краю;

опанування уміннями творчо застосовувати педагогічні інновації та досвідом ціннісного ставлення до предмета професійної діяльності, передусім соціокультурною складовою змісту початкової освіти.

Вирішення цих та інших завдань професійної підготовки майбутнього вчителя повинно здійснюватись з урахуванням суспільної мобільності, техніко-технологічних змін, а також звичаєво-традиційної обрядовості та досвіду етновиховання населення конкретного регіону, зокрема гірського.

Приміром, як зазначає В. Хрущ, у сьогоднішніх Українських Карпатах відстежують цікавий соціальний феномен – “взаємне збалансування технологічної раціональності та ще не втраченої народної духовності”, що виявляється в настирливо агресивному прагматизмі та ще живучому романтизму гірських спільнот, а також наступальній підприємливості й природолюбності та відносній мрійливості автохтонного населення [17, с. 36]. Отож важливим завданням соціокультурного виховання учнів в

гірській школі є розвиток і збереження високої духовності як “глибинної, багатогранної особистісної характеристики людини”, що не виникає зненацька на певному віковому етапі психосоціального розвитку – початок феномену духовності сягає ранніх етапів соціалізації, зокрема дошкільного та молодшого шкільного періоду особистісного розвитку дитини [6, с. 77].

У гірській школі яскраво простежується вплив ландшафтно-географічного та етнокультурного середовища на становлення та розвиток особистісних цінностей зростаючої особистості (моральних, громадянських, естетичних), у контексті яких функціонує духовність. Серед них М. Боришевський виокремлює наступні: почуття патріотизму, ідентичності з етнонаціональною спільнотою; глибоке усвідомлення ролі рідної мови (мови роду) в життєдіяльності нації, держави; відповідальність за долю нації; повага до інших національних спільнот; естетичні, інтелектуальні, екологічні, валеологічні, світоглядні цінності. Світоглядні ціннісні орієнтації як складова системи духовних цінностей учень визначає базовим утворенням у структурі свідомості й самосвідомості особистості, що визначають зміст її “Я”-концепції дитини [Там само, с. 76]. Жителі гірського регіону України зазвичай глибоко віруючі люди, відповідно виховують дітей за засадах релігійного світогляду. Тому постає питання підготовки майбутнього вчителя до використання християнської етики, елементів релігієзнавства у педагогічному процесі початкової школи задля розуміння релігійного менталітету, вивчення й налагодження співпраці з батьками та учнями.

У сучасній психології релігії все частіше вдаються до дослідження релігійної свідомості, переживань, переконань, установок, містичних орієнтацій, фанатизму, міжконфесійного діалогу, відповідної поведінки та способу життя. Очевидно, цінними в цьому контексті є знання про позитивний вплив релігії на боротьбу зі стресами, ментальними розладами дітей, стимулювання їх активності в соціальній громаді тощо. Відтак, “психологія релігії не може розвиватися поза глибоким усвідомленням не

тільки релігійного феномену, а й над персонального об'єкта, на якому фокусуються релігійні переживання” [4, с. 52].

У професійній освіті актуальною залишається проблема розвитку професійної самосвідомості особистості, теоретична підготовка майбутніх педагогів повинна спрямовуватися не лише на ретрансляцію навчально-пізнавальної інформації, а передусім розвиток у них здатності до рефлексії та самоусвідомлення. Попри глибоке усвідомлення викладачами педагогічних університетів потреби наближення теоретичної підготовки до шкільної практики, у сучасних вишах все ще домінує гностичний підхід, згідно якого студентів здебільшого залучають до вивчення низки навчальних дисциплін, нехтуючи змістом практико-орієнтованого змісту професійної освіти. Відтак, у професійно-педагогічній практиці, зокрема соціально-педагогічній, учитель зустрічається із значною кількістю типових ситуацій, в яких потрібно діяти рішуче, гнучко, нестандартно, варіабельно. Невипадково у професійній підготовці майбутніх фахівців сучасні вчені пропонують так званий “методолого-діяльнісний підхід, головна роль у якому належить рефлексивно-мисленнєвій культурі як формі організації свідомості професіонала”, в якому професійна свідомість розглядається насамперед як діяльнісно організована [13, с. 373-374]. Очевидно, на часі орієнтація на сформованість у студентів активності в застосуванні педагогічно-практичних технологій організації навчально-виховного процесу, передусім у школі гірської місцевості, де потрібні професійні вміння й навички створювати атмосферу комфортності, доброзичливості в соціально-педагогічній діяльності початкової школи; спостерігати, слухати й діагностувати вихованців, аналізувати недоліки своєї професійної діяльності; пошуку навчально-методичної та соціально-педагогічної інформації задля надання кваліфікованої допомоги учням; креативними навичками реалізації виховної діяльності, використання педагогічних інновацій у роботі з учнями та їхніми батьками; формувати

соціокультурне середовище гірської школи з урахуванням пізнавально-розвивальних можливостей регіону.

На жаль, сучасне виховне середовище України часто руйнує традиційно укладені цінності, гальмує процеси міжпоколінневої трансмісії культури, стимулює формування бездуховного сурогату на ідеалах вестернізованої культури. Невипадково вітчизняні дослідники (І. Бех, О. Бондаренко, Г. Васянович, О. Вишневський, І. Підласий, Г. Філіпчук та інші) акцентують увагу на поширенні в сучасному молодіжному соціумі негативних явищ (жорстокості, соціальної байдужості, відсутності патріотизму, цинізму, деструктивності поведінки, зухвалості тощо). Деякі вчені (А. Афанасьєв, Н. Ішук) пояснюють це наслідками сучасних геополітичних, духовних, інформаційно-психологічних та інших факторів впливу на українське суспільство, а також культурною експансією інших країн світу щодо нашої держави [2, с. 25]. Специфіка сучасної соціокультурної ситуації, вважає О. Бондаренко, така, що в суспільних процесах дедалі агресивніше виявляється не просвітництво, не навчання, а семантизація, тобто довільне конструювання слів-ярликів, які відводять убік від розуміння того, що відбувається, справжній сенс яких полягає в маніпулюванні людською свідомістю, у її деструкції [5, с. 59]. Основними інструментами маніпулятивного впливу на українця вчений визначає все, починаючи від популяризації потворних дитячих іграшок, монструозних персонажів мультиплікаційних фільмів та інтернет-ігор і закінчуючи спеціальними прийомами представлення телевізійних новин, що розосереджують увагу й затемнюють можливість об'єктивного розуміння реальності, сприяють руйнуванню ідеї прекрасного як естетичного еталона. За таких обставин “не окремі культури, а сам комунікаційний простір диктує умови всесвітнього культурного діалогу” [11, с. 71].

Г. Васянович глибоко переконаний, що в сучасному світі “сили зовнішньої і внутрішньої детермінації досягли катастрофічно згубних меж“, що особливо згубно відображається на молоді, котра через свій

психофізіологічний розвиток найбільш сприйнятлива до явищ антикультури. Учений акцентує на ролі педагога, котрий покликаний допомогти студентам (учням) чинити опір псевдокультурі та аморальності, намагатись підвищити рівень їх самодетермінації [7, с. 9]. Дискредитація в такий спосіб ціннісних орієнтацій та установок молодих людей є спробою позбавити сенсу існування національної культури, філософії, історії, адже, “раніше культурні перетворення проходили тривалу духовно-культурну обробку, іноді – не одним поколінням” [11, с. 71]. Виходячи з розуміння сучасного смислу й цінностей в контексті духовно-культурного життя, В. Кремень акцентує на забезпеченні наступності культурно-історичної традиції, збереженні національної самобутності й ціннісних орієнтацій у процесі здобуття освіти [11, с. 20].

Отож важливим завданням у педагогічному навчальному закладі вважаємо підготовку майбутнього вчителя до ефективної професійної діяльності в умовах гірської школи задля збереження автентичної традиційно-звичаєвої обрядовості, зокрема домогтися активного моделювання відповідних суспільно-психологічних умов з урахуванням культурно-історичної спадщини й соціально-природних особливостей краю, створення механізмів для самореалізації та самоствердження, прояву своєї індивідуальності.

Середовище в розумінні педагогічного підходу до виховання І. Зязюн розглядає як соціокультурний феномен, в межах якого “конструюються ідеал особистості як соціального типу, моделі громадянина, патріота” [10, с. 27]. На основі аналізу структури соціального середовища, зокрема класифікації чинників впливу на особистість, запропоновану А. Мудриком [12], окреслено функціональні межі виховного середовища, звужуючи його до мікросередовища (сім’я, дошкільний навчальний заклад, школа, університет і т.п.). Подібні узагальнення робить і Л. Побережна, визначаючи сутність становлення культурного середовища: “Культурне середовище може розглядатися на

мікрорівні – як середовище освітнього закладу, так і на макрорівні – як простір формування і вдосконалення педагогічної культури в цілому (школи, методичні центри, педагогічні засоби масової інформації...), педагогічного впливу на процеси розвитку особистості в суспільстві (ЗМІ: телебачення, преса, Інтернет, система освіти у цілому)“ [14].

Під *соціокультурним середовищем школи* розуміємо спеціально створені умови, що мають безпосередній чи опосередкований вплив на свідомість та поведінку особистості задля формування в неї відповідних цінностей, переконань, потреб.

У дослідженні послуговуємось інтерпретованим визначенням О. Побірченко [15, с. 31], що *професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності в умовах гірської місцевості* – це безперервний процес формування теоретико-методичних знань з урахуванням умов регіонального соціуму, практичних умінь, навичок, ставлень, досвіду; розвиток особистісних професійних якостей, потреб у творчому самовдосконаленні й самореалізації, що забезпечують результативність педагогічної діяльності в соціокультурному середовищі гірської початкової школи.

Важливим аспектом фахової підготовки в педагогічному навчальному закладі є залучення студентів до науково-дослідницької роботи з окресленої проблеми, створення індивідуальної бази даних з соціокультурних питань, активізація їхньої діяльності різноманітними груповими та колективними формами роботи при викладанні гуманітарних дисциплін.

Чільне місце у системі професійно-педагогічної підготовки належить самостійній пошуково-етнографічній діяльності: дослідити особливості української вишивки свого краю; записати легенди та повір'я про працю, пов'язану з народними ремеслами та промислами, визначити їхнє місце у змісті шкільної освіти; зібрати колекцію старовинних господарсько-побутових речей (посуд, рідкісні знаряддя праці, побутове приладдя,

декоративні вироби) та здійснити їхній історико-краєзнавчий аналіз; вивчити маловідомі трудові звичаї та обряди конкретного етносу, визначити їхні функції у вихованні сучасних дітей; систематизувати народну гумористичну творчість (пісні, вірші, анекдоти, приказки) та проаналізувати їхні виховні можливості.

Висновки. Для розвитку гірської школи характерні специфічні особливості, властиві цьому регіону: різнобарвна природа краю сприяє накопиченню величезного досвіду спілкування людини з природою, в результаті чого сформувались багатотисячолітні традиції дбайливого господарювання, духовності, шанобливого ставлення до навколишнього світу, тут достатньо збереглися традиційні народні ремесла і промисли, прогресивні релігійні обрядові традиції, що, безумовно, слугує дієвим чинником гармонійного розвитку зростаючої особистості. Відтак, у сучасному соціокультурному середовищі часто домінує агресивність, маніпулювання дитячою свідомістю через засоби масової інформації, процеси глобалізації розуміють як поглинання культурних цінностей інших народів шляхом створення “об’єднаної Європи”. Тому актуальними проблемами сьогодення вважаємо підготовку майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності в гірській школі з урахуванням її специфіки та особливостей функціонування.

Перспективними для подальшого дослідження вважаємо проблеми використання можливостей гірського регіону в аспекті валеологічного, екологічного, духовно-морального, естетичного, громадянського виховання дітей і молоді та підготовку майбутнього педагога до професійного вирішення окреслених проблем в руслі трансдисциплінарного підходу.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. Педагогіка культуро- і людинотворчості // Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна : зб. наук. пр. / [редкол.: Н. Г. Ничкало (голова), та ін. ; упоряд.: Н. Г. Ничкало, О. М. Боровік] ; Ін-т пед.освіти і освіти дорослих НАПН України. – К. : Богданова А. М., 2013. – С. 14-25.

2. Афанасьєв А., Іщук Н. Виховне середовище в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення / А. Афанасьєв, Н. Іщук // Рідна школа. – № 6(942). – 2008. – С. 23–26.
3. Бондар В. І. Теоретико-методологічні та технологічні основи модернізації системи підготовки вчителя // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5 т. – Т.1. : Загальна педагогіка і філософія освіти. – К.: Педагогічна думка, 2012. – С. 291–302.
4. Бондаренко В. Д. Актуальні проблеми психології релігії в контексті зближення світських і конфесійних досліджень релігійних феноменів // В. Д. Бондаренко // Психологічна і педагогічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5 т. – Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – К : Педагогічна думка, 2012. – С. 45-56.
5. Бондаренко О. Ф. Семантика маніпуляції: розпізнавання й викриття / О. Ф.Бондаренко // Психологічна і педагогічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5 т. – Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – К : Педагогічна думка, 2012. – С. 56-72.
6. Боришевський М. Й. Соціально-психологічна сутність та розвиток духовності особистості // М.Й. Боришевський // Психологічна і педагогічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5 т. – Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – К : Педагогічна думка, 2012. – С. 73-82.
7. Васянович Г. Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 3: Педагогічна етика: навчальний посібник / Григорій Васянович. – Львів: Сполом, 2010. – 420 с.
8. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
9. Жигірь В. І., Чернега О. А. Професійна педагогіка : навчальний посібник / за ред. М.В. Вачевського. – К.: Кондор-видавництво, 2012. – 336 с.
10. Зязюн І. Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка?! / Іван Зязюн // Естетика і етика педагогічної дії : збірник наукових праць. – Вип. 3. – Київ-Полтава, 2012. – С. 20-37.
11. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-ге вид. – К. : Т-во “Знання України”, 2011. – 520 с.
12. Мудрик А. В. Роль соціального оточення в формуванні особистості підлітка / А. В. Мудрик. – М.: Знание, 1979. – 39 с.
13. Пішак В. П., Борисюк А. С. Роль теоретичної та практичної підготовки у становленні професійної ідентичності майбутнього медичного працівника / В. П. Пішак., А. С. Борисюк // Психологічна і педагогічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5 т. – Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – К : Педагогічна думка, 2012. – С. 368-378.
14. Побережна Л. Л. Культурне середовище вищого навчального закладу як простір формування стилю і способу життя студентів / Л. Л. Побережна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/VKPI_fpp/2007-3-2/20_Poberegna.pdf.
15. Побірченко О. До питання про підготовку майбутнього вчителя сільської початкової школи // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. – Випуск 42. – Ч.1. – С. 26-32.
16. Філіпчук Г. Г. Національна освіта в контексті суспільних викликів / Г. Г.Філіпчук // Психологічна і педагогічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5 т. – Т. 4 : Професійна освіта і освіта дорослих. – К : Педагогічна думка, 2012. – С. 341-363.
17. Хрущ В. Комплексне міжнародне вивчення проблем розвитку особистості в гірських умовах / Василь Хрущ // Гірська школа Українських Карпат. – 2008-2009. – №4-5. – С. 35-39.